

FARS SALGURLU ATABEGİ TUĞRUL B. SUNGUR'UN SİKKESİ*

A. Akopyan - F. Mosanef**

Çeviren: Erdoğan MERÇİL***

H.454/m.1062 Fars'da Büveyhilerin yıkılmasından sonra, bu bölge bir süre için Selçuklu valileri tarafından yönetildi. Bu dönem için aşağıdaki Fars atabegleri; Cemâl el-Dîn Çavlı, Rûkn el-Dîn Humartekin, Selçukşâh****, Mengübars ve Boz-aba meşhurdur (Bu son üçü Fars'da sikke bastırdıkları için de bilinmektedir).

Onlardan en sonuncusu Oğuz Türkmenlerinden Boz-aba h.541/m.1146-1147'de Fars Atabegi seçildi, fakat hemen sonra Selçuklulara karşı isyan etmeğe başladı ve Sultan Mes'ûd aynı yılda Isfahan yakınındaki savaşta onu öldürdü. Bu sırada Boz-aba'nın yeğeni Sungur b. Mevdu Şiraz'ı idare etmekte idi. Boz-aba'nın ölümünden sonra, Sungur dağlık bölgeye kaçtı ve iki yıldan az bir süre için Fars ve Şiraz Selçuklu meliki Muhammed b. Mahmûd tarafından yönetildi. Bununla beraber Sungur bir isyan başlattı ve ona hücum etti. Onu Fars'ı terk etmeğe zorladı.

H. 543/m.1148-1149'da Sungur bir hanedan kurdu. Bu hanedan Fars ve Pers Körfezi sahillerinde bir yüzyıldan fazla, önce Selçuklular ve sonra XIII. yüzyılda Harezmşahlar'ın ve Moğolların vassalı olarak, hüküm sürdü. Salgurlular'dan bazıları, onlar için en çok kullanılan müşterek künye Muzaffer el-Dîn olmasına rağmen, kendileri adına *sultân el-ber vel-bahr* (kara ve denizin

* A. Akopyan ve F. Mosanef tarafından kaleme alınmış olan bu tebliğ, *Journal of the Oriental Numismatic Society*, no 204, Summer 2010, s. 14-15'de yayınlanmıştır. Tercüme izni verdikleri için yazarlara teşekkür ederim.

** Bu tebliğin hazırlanması sırasında çok önemli yorumları için Dr. Lutz Ilisch (Tübingen)'e minnettarlığımızı ifade etmekten zevk duyarız.

*** Prof. Dr. Ortaç Tarihçi.

**** Ayrıca bk. E. Merçil, "Fars Meliki Selçuk-Şah'ın Hayatı ve Paraları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 4-5 İstanbul, 1974, s. 23-34.

sultanı) unvanını kullandılar. Sungur'un h.556/ m.1161'de ölümünden sonra onun iki halefi Zengi b. Mevdud ve Tekele (Tekle) b. Zengi h.591/ m.1195'e kadar Fars'da hüküm sürdü¹.

Fars'da Tekele'nin idaresi sırasında, kuzeni Kutb el-Dîn Tuğrul b. Sungur ona itaat etmemeğe ve isyan etmeğe başladı. Tekele h.591'de öldü. eş-Şebankareî, onun savaşta öldürüldüğünü zikretmekte ve her ne kadar onun düşmanını belirtmediyse de, o pek âlâ Tuğrul b.Sungur olabilir². Tekele'nin ölümünden sonra, Tuğrul Fars'ı kolayca idare edemedi, çünkü hanedanın bir diğer üyesi Salgurlu I. Sa'd b. Zengi ile karşılaştı. Tuğrul, Sa'd b. Zengi ile Fars'ın kendileri arasında birkaç kez el değiştirdiği sekiz yıl süren uzun bir savaşa girişti. Bu savaş Fars ve halkı için çok zordu. Savaş, h. 599/m. 1202-1203'de Tuğrul'un mağlup ve esir edilip ve I. Sa'd b. Zengî tarafından öldürülmesiyle sona erdi.

Bundan önce Tuğrul b. Sungur'un hiçbir sikkesi bilinmemekteydi. Bu makalede biz Tuğrul b. Sungur'un yeni keşfedilmiş iki dinarının türünü tasvir etmek istiyoruz ki, bunlardan biri sadece onun adını (sikke 1) taşır, diğeri ise İldenizli atabeği Muhammed Cihan Pehlivan (sikke 2-3) adınadır. Bilinen bütün Salgurlu sikkeleri gibi, bunlar soluk altından yapılmış olup ve onların çoğu gibi, hanedanın üç dişli çatala benzeyen tamgası olan bir işaret taşır.

Sikke 1

1.Sikke: Altın AV(2.09 gr.23 mm³).

¹ Salgurlu tarihi hakkında daha fazla bilgi için bk. Abdullâh b. Fazlallah Vassâf Şirâzî, *Tahrîr-i ta'rih-i Vassaf (Tecziyet el-Emsâr ve tecziyet el-a'sâr)*, Tahran hş.1383, s. 88-89; Hamdullah Mustevfî, *Ta'rih-i Güzide*, Tahran hş. 1381, s. 503-504; Giyâs el-Dîn Muhammed Hândmîr, *Ta'rih Habib el-Siyer*, Tahran hş. 1353, c. II, s. 559-560. (Farklı bilgi ve yorumlar için bk. E. Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara 1975.).

² Muhammed b. Ali el-Şebânkâreî, *Mecma' el-Ensâb*, Tahran hş. 1376, c. II, s. 183.

³ Özel koleksiyon (İran).

Fars Salgurlu Atabegi Tuğrul b. Sungur'un Sikkesi

Ön Yüz:

لا اله الا الله
محمد رسول الله
الناصر
لدين الله

Önyüz kenarı: Okunamamakta.

Arka yüz:

لرغط
كباتا

ك ve ب arasında büyük bir Salgurlu tamgası ♡ vardır.

Arka yüz kenarı: Okunamamakta.

Bu sikke model olarak, Zengi⁴ ve Tekele'nin⁵ sikkelerine çok benzemektedir. Aynı Salgurlu tamgası, şimdiki sikke üzerindeki gibi, onun unvanına değil, hükümdarın ismi içine yerleştirilmiştir.

Sikke 2

⁴ Zeno. ru Oriental Coins Database, no. 42085

⁵ Zeno.ru Oriental Coins Database, no. 41031

Sikke 3

Sikke 2: Soluk altın AV (2.89 gr. mm)⁶. **Sikke 3:** Soluk altın AV (g. mm)⁷.
Önyüz:

كباباتا
لا اله الا الله
محمد رسول الله
هل لاب
يضا تس م لا
دم حم
ناول مبر
مجمع

Arkayüz:

لرغت
ال ان اطس لا
رفظ مظع
[ن ب] نال سرا
[س ن ب] ر قن

رفظ' den sonra Salgurlu tamgası ➔ .

Arkayüz kenarı: Okunamamakta.

⁶ Baldwin's Auction. Arabian Coins and Medals (L.L.C.), Islamic Coins Auction 15,17. March 2009. Lot no.599. Bu "Cihan Pehivan ve III. Tuğrul'un bir sikkesi olarak tanımlanmıştır.

⁷ Steve Album list no. 212, lot 82 (Parça no.45685). Bu "Sungur ve gelecek hükümdar III. Tuğrul b. Arslan'ın bir sikkesi olarak tasvir edilmiştir.

Bu sikkeler, kendi hükümdarlık derecelerini ihtiva eden, Selçuklu atabeglerinin bastırdıkları tipik paralardır. Bu sikkelerde, Abbâsî halifesi (el Mustazî, h. 566-575 *bi-Allâh* olarak), ismen Irak Selçukluları'nın büyük sultanı (III. Tuğrul b. Arslan, h. 571-590), en büyük Atabeg (İldenizli Muhammed Cihan Pehlivan, h. 571-582) ve sadece *nesebi* ile bildiğimiz bir şahıs, (bin Su)ngur kaydedilmiştir.

İlk bakışta, tamga bu sikkeyi bize Salgurlu olarak teşhis etmeği açıkça mümkün kılmaktadır. İlk üç şahsın bilinen hüküm sürme tarihlerine tesadüf etmesi, bu sikkenin h. 571-575 aralığında darp edildiğini gösterir. Bu dönemde Sungur ölmüştü ve arka yüzün alt satırında gördüğümüz adının bir kısmı, sadece onun *nesebinin* bir parçası *(*bin Su*)ngur) olarak yorumlanabilir. Bildiğimiz gibi, Tuğrul b. Sungur sikkeler bastırdı (bk. no.1) ve bu neseb ile başka hiç bir şahıs, bu süre için kaynaklardan bilinmemektedir. Şayan-ı dikkattir ki, bu sikke İldenizli Muhammed Cihan Pehlivan adına bilinen ilk altın sikkedir. Öteki İldenizliler arasında sadece Ebû Bekr altın sikke bastırdı⁸. Dahası, bu Salgurlular ve İldenizliler arasındaki ilişkilerin ilk nümizmatik kanıtıdır.

Özellikle ilgi çekici bir olay da, Halife Müstazî'nin *bi-emr Allâh* değil, *bi-Allâh* olarak isimlendirilmesidir. Halifenin isminin ikinci parçasındaki düzensizlik kaynaklar sayesinde bilinmektedir. İbn el-Esir⁹ ve İbn Tağtağî¹⁰ tarafından *el-Müstazî bi-Allâh* olarak, Hamdullâh Mustevfî¹¹ ve İbn Ali Huseynî¹² *Müstazî bî Nûr Allâh* ve Bunderî İsfahanî¹³ ve İbn Haldun¹⁴ tarafından da *el-Müstazî bi-emr Allâh* olarak isimlendirilmiştir. Görüldüğü üzere bu tutarsızlık VI. yüzyıl Müslüman tarihinde görülmemiş bir şey değildir.

Bu farklılık öteki Selçuklu sikkelerinden de görülür. Böylece gümüş kaplama bakır bir Belh dirhemi onu *el-Müstazî bi-Allâh* olarak isimlendirir. Belh tipine benzer bir diğer tür h. 571 onun ismini, ön yüzde *el-Müstazî bi-Allâh* ve arka yüzde *el-Müstazî bi-emr Allâh* olarak zikreder¹⁵.

⁸ Bk. Kouymjian D. K. *Numismatic History of Southeastern Caucasia and Adharbayjân based on Islamic Coinage of the 5th/11th Century to the 7th/13th Centuries*, Ph.D.Diss. Columbia Univ., 1969, s. 349-357

⁹ İbn el-Esir, *El-Kâmil fî el-Ta'rih*, c. VII, h.1335, Tahran, s. 292, 298.

¹⁰ İbn Tağtağî, *Ta'rih Fahrî*, Tahrah hş.1384, s. 427.

¹¹ Hamdullah Mustevfî, aynı eser, s. 364.

¹² Ali Huseynî, *Zubdetu el-Tevârih*, Tahran hş. 1380, s. 189, 191.

¹³ Bunderî İsfahanî, *Zubdetu el-Nusra ve nuhbetu el-'usra*, Tahran hş. 1356, s. 349, 364.

¹⁴ İbn Haldûn, *el-Kitâb el-'iber*, Tahran hş. 1383, c. IV., s. 172.

¹⁵ Federov M., *Qarakhanid Coins of Tirmidh and Balkh as a Historical Source II*, NC, 163 (2003), s. 273-274.

Ta'rih-i Vassaf'a göre, Tekele'nin idaresi sırasında, Muhammed Cihan Pehlivan Fars'a hücum etti ve birçok kişinin öldürüldüğü Şiraz'ı h.575'de zabt etti¹⁶. Bu sefer sırasında Tuğrul b. Sungur'un Cihan Pehlivan tarafından Tekele'ye karşı Fars hükümdarı olarak seçilmiş olması mümkündür. Eğer böyle ise 2 ve 3. sikkelerdeki *zafer* kelimesi Şiraz'daki bu zafer ile doğrudan bağlantılanabilir ya da bu sikkeler adı geçen şehirde basılmış olabilir.

¹⁶ *Tahrir-i vassaf*, s. 89; Mîr Khând, *Ravzat el-Safâ*, Tahran hş. 1383, s. 775.